

בשבילך בראתי

עיון ביחסי אדם-עולם

רקע למדריך: סוגיות איכות הסביבה השונות כרוכות לבלי הפרד בדיון בדבר יחסי הגומלין וההיררכיה בין האדם לעולם. האם האדם הוא נזר הבריאה או שמא יצור שווה ערך ומעמד בין שאר היצורים החיים? האם תכלית העולם היא לשרת את מין האדם או שמא לעולם יש מעמד עצמאי משל עצמו והאדם הוא רק אורח בו? שאלות אלו, שבימינו נראות כאקטואליות מתמיד, הטרידו את ההגות היהודית מקדמא דנא. ניתן למצוא במקורות, כמו גם בעולם המדעי של ימינו, הבחנה בין שתי תפיסות עקריות: תפיסה אנתרופוצנטרית, לפיה האדם הוא תכלית הבריאה וכל תכליתו של עולם הטבע הוא לשרת את צרכיו, ותפיסה ביוצנטרית, המעניקה לעולם הטבע תפקיד ומעמד עצמאי. במערך זה נביא הד מדרשי לשת תפיסות העולם הללו, ונעמת אותן זו מול זו. בהמשך, באמצעות מדרש נוסף, נצביע על קיומה של דרך אמצע שטוענת שהאדם הוא אכן נזר הבריאה, אולם בתור שכזה מוטלת עליו מלוא האחריות לשמר ולשמור על עולם הטבע.

מטרות הפעילות

- הכרת העמדות הבסיסיות של ההגות היהודית באשר ליחסי אדם - סביבה.
- בחינת הרלבנטיות של עמדות אלו לימינו ולחיי התלמידים.

מבנה הפעילות

- א. אני והסביבה
- ב. על כן נברא האדם אחרון...
- ג. טביעת רגל אקולוגית
- ד. סיכום – מה הקשר?

ציוד ועזרים

- ✓ תמונות צפרדע (נספח א)
- ✓ דף איורים יחסי אדם סביבה (נספח ב, חוברת לתלמיד)
- ✓ דף מקורות (חוברת לתלמיד)
- ✓ בחן את עצמך (חוברת לתלמיד)

חלק א: אני והסביבה

מרק צפרדעים

מספרים את סיפור "מרק הצפרדעים" מתוך הסרט "אמת מטרידה" באמצעות התמונות (**נספח א**).
שאלים: מה הקשר בין מרק צפרדעים למפגש היום? נשוב אל השאלה בסוף המפגש.

אני והסביבה

מחלקים את דף העבודה (**נספח ב**) שמתאר יחסים שונים בין האדם לבין הטבע. כל תלמיד יבחר את האיור שמשקף את מערכת היחסים בינו לבין עולם הטבע.
אופציה חלופית: ניתן לתת לכל תלמיד ציור קטן של עולם, ציור קטן של אדם ודף. התלמיד יבחר בעצמו כיצד למקם את האדם והעולם על הדף וידביק את התמונות במקום המתאים.
כל תלמיד ישתף את הקבוצה בבחירתו ויסביר את משמעותה. ננסה להבין את ההבדל בין האיורים.

מעוררים דיון:

- האם האיור שבחרתם מתאר את המצב כמו שהוא היום או את המצב כפי שהוא ראוי להיות?
- כל איור מביע יחס שונה כלפי הסביבה. תנו דוגמה להתנהגות המתאימה לכל איור (לדוגמה: נסיעה ברכב מזהם מאוד, טיולים בחיק הטבע, שימוש בחומרים לא מתכלים, מחזור קפדני וכדומה).
- לצורך הדוגמה: מה חשוב יותר – האדם או העצים? האם לאדם מותר לכרות את כל העצים בעולם? אם אכן יעשה זאת, מה יקרה? האם יש לאדם זכות לעשות זאת? מדוע?

חלק ב: על כן נברא האדם אחרון

ניתן לשאול: מבין הציורים שראינו, איזה ציור, לדעתכם, מתאר בצורה הטובה ביותר את יחס המקורות ביהדות לסביבה?

ימי הבריאה

כדי להבין את מערכת היחסים בין הטבע לבין האדם במקורות, יש צורך לחזור לסיפור הבריאה. כותבים על הלוח "ימי הבריאה" ואת שמות ימי השבוע. משלימים יחד עם התלמידים את ימי הבריאה השונים באמצעות שאלות מנחות. **שאלות לדוגמה:** מה נברא ביום הראשון? מתי נבראו החיות? מה נברא ביום האחרון?

שאלים:

- האדם נברא רק ביום השישי (ולא ביום הראשון). מה, לדעתכם, ניתן להסיק מכך על היחס בין האדם לבין הסביבה? לאיזה איור זה מתאים יותר?

הערה למדריך: מצד אחד, בריאת האדם אחרון עשויה להעיד על עליונותו, ומצד שני, היא עשויה להעיד על פחיתות מעמדו. אין כאן המקום לפתח דיון מעמיק בנושא, מומלץ לשאול את השאלה ולאפשר לתלמידים להשיב באופן אינטואיטיבי ומהיר. לאחר לימוד שני המקורות נשוב לשאלה זו.

עצרו! יתוש לפניך!

מחלקים את דף הלימוד. **קוראים:**

אדם נברא בערב שבת. ולמה נברא באחרונה? שלא תזוח דעתו עליו [יתגאה].

אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית.

(תוספתא, סנהדרין ח)

שאלות הבנה:

- איזה יום זה ערב שבת? (שישי)
- מה המדרש שואל? (למה האדם נברא אחרון?)
- נסו להסביר את המשפט: "יתוש קדמך במעשה בראשית". מה זה מעשה בראשית? (בריאת העולם). איך ניתן להגיד במילים שלנו "יתוש קדמך"? (היתוש היה פה לפניך)
- לאיזה איור ביחסי אדם וסביבה מכוון המדרש?

המדרש מציין כי האדם הוא האחרון שנוצר במעשה בראשית (תהליך הבריאה). הוא נוצר אחרי החיות, השמש והירח והצמחיה כולה. נשאלת השאלה: מדוע הוא נולד דווקא אחרון? לדברי המדרש, דבר זה נועד ללמד את האדם כי הוא בסך-הכל בריה אחת מתוך הבריות הרבות שבעולם, בריה שאינה בהכרח עליונה על הבריות האחרות. זהו אמצעי 'הרגעה' לאדם המתנשא, שנועד למנוע ממנו לראות בעצמו את "מלך העולם".

שאלות לדיון:

- האם, לדעתכם, החשש שהאדם יתגאה ויתנשא על הסביבה מוצדק? האם הוא מציאותי?
- הביאו דוגמאות להתנהגות שמבטאת התנשאות וגאווה של האדם על הטבע.
- אלו דברים רעים עלולים לקרות אם האדם יתנשא על הטבע יותר מדי?
- מדוע המדרש בחר להשתמש דווקא ב"יתוש ולא, לדוגמה, באריה?

המדרש בהמשך מביא תשובה אפשרית נוספת לשאלה:

דבר אחר: כדי שיכנס לסעודה מיד. משלו משל – למה הדבר דומה?

למלך שבנה פלטירין (ארמון), וחינכה (סיים בנייתה) והתקין סעודה, ואחר כך זימן האורחים.

שאלות להבנה:

- מהו המשל? מהו הנמשל? מיהם האורחים?
- לפי דעה זו, מדוע נברא האדם אחרון?
- לאיזה איור ביחסי אדם וסביבה מכוון המדרש?
- האם הדעה השניה סותרת את הדעה הראשונה שהובאה במדרש? באיזה אופן?

- כיצד יתכן שמסיפור בריאת האדם כיצירה החותמת של הבריאה ניתן ללמוד שני הפכים – מצד אחד, האדם שולט על הטבע והוא הכי חזק, ומצד שני, הוא חשוב אפילו פחות מהיתוש?
- לאיזו דעה אתם מתחברים יותר? מדוע?

כל מה שבראתי – לכבודך בראתי

ראינו כי המדרש מכיל שתי דעות אשר הסיקו מסקנות שונות מכך שהאדם נברא אחרון בבריאה: דעה אחת גורסת שהאדם הוא שווה ערך לשאר הבריאה, שהרי אפילו היתוש היה פה לפניו. דעה אחרת גורסת שכל העולם נברא בשביל האדם. נלמד מדרש נוסף שעוסק באותו הסיפור, ומסיק ממנו על יחסי אדם וסביבה.

מקריאים את המדרש ומסבירים אותו במילים שלכם:

בשעה שברא הקדוש-ברוך-הוא את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן-עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי – בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי – שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך.

(קהלת רבה ז, כח)

שאלות הבנה:

- לפי המדרש, עבור מי נברא העולם?
- למה הכוונה בבטוי "בשבילך בראתי"?
- איזה איור ממחיש את יחסי האדם והסביבה המתוארים במדרש הזה?
- "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי" – מהי משמעות משפט זה? כיצד יכול האדם לקלקל את העולם?
- "אם קלקלת אין מי שיתקן אחריך" – כיצד אתם מבינים משפט זה?
- האם לפי המדרש יש אפשרות לתיקון? כיצד?
- עם אלו משתי הדעות מהמדרש הקודם מזדהה מדרש זה?

מדרש זה מציע עמדת אמצע בין שתי העמדות שמציגה התוספתא. הוא מלמד אותנו שהזכות להיות בראש הברואים נושאת עימה גם חובות, וכי האדם נדרש להיות אחראי על הסביבה ולהשתמש במשאבי הטבע בתבונה ולצרכים חיוביים.

שאלות לדיון:

- תנו דוגמאות לשימוש חיובי, לדעתכם, במשאבי הטבע?
- תנו דוגמאות לשימוש בזבזני או מיותר, לדעתכם, במשאבי הטבע?
- איך ניתן לגלות אחריות כלפי הסביבה בחיי היום-יום?

חלק ג: טביעת רגל אקולוגית

שאלים: מהי מידת הנעליים שלכם? כעת נגלה מה טביעת הרגל האקולוגית של כל אחד מכם... מסבירים בקצרה על 'טביעת רגל אקולוגית' (נספח ד). מחלקים דף 'בחן את עצמך' הבוחן את טביעת הרגל האקולוגית של התלמידים (נספח ג).

לאחר שכל תלמיד משתף בגודל טביעת הרגל שלו, **מנהלים דיון:**

- כיצד אפשר לצמצם את טביעת הרגל האקולוגית של כל אחד? מכוונים את הדיון למקום פרקטי בו כל אחד יאמר מה הוא יכול לעשות על-מנת לצמצם את הפגיעה האקולוגית (לדוגמה: קניית מוצרים מתוצרת הארץ – כך חוסכים דלק של המטוס שמביא את הסחורה ומעודדים תעסוקה בארץ – נסיעה בתחבורה ציבורית, כאשר נוסעים ברכב פרטי רצוי שהרכב יהיה מלא, מחזור של נייר, בקבוקים, פחיות, בטריות, חסכון בחשמל ומים, נטיעת עצים וצמחים ועוד...).

חלק ד: סיכום – מה הקשר?

בתחילת המפגש הכרנו את הצפרדע, נשוב עתה לצפרדע וננסה לענות על השאלה: מה הקשר בין הצפרדע למדרשים שלמדנו היום.

מציגים שוב באמצעות התמונות את הסיפור על הצפרדע, אך הפעם מוסיפים את התמונה האחרונה בה מצילים את הצפרדע. מאפשרים לתלמידים להשיב על השאלה בדבר הקשר לפעילות.

שאלים:

- למה הצפרדע מצילה את עצמה כאשר משנים את הטמפרטורה של המים באופן פתאומי?
- תנו דוגמה מהחיים לשינוי קיצוני שגורם לאדם לשנות את התנהגותו.
- למה הצפרדע לא מצילה את עצמה כאשר מעלים את הטמפרטורה של המים באיטיות?

הסיפור על הצפרדע הוא משל לבני-האדם והעולם. כאשר מתרחש שינוי קיצוני ומפתיע אנחנו מגיבים אליו ומנסים להתמודד עמו (לדוגמה: שבוע של גשם חזק, צונאמי, רעידת אדמה), אך כאשר משהו מתרחש באיטיות ובהדרגה אנו מקדישים לו תשומת לב מועטה ומתרגלים אליו.

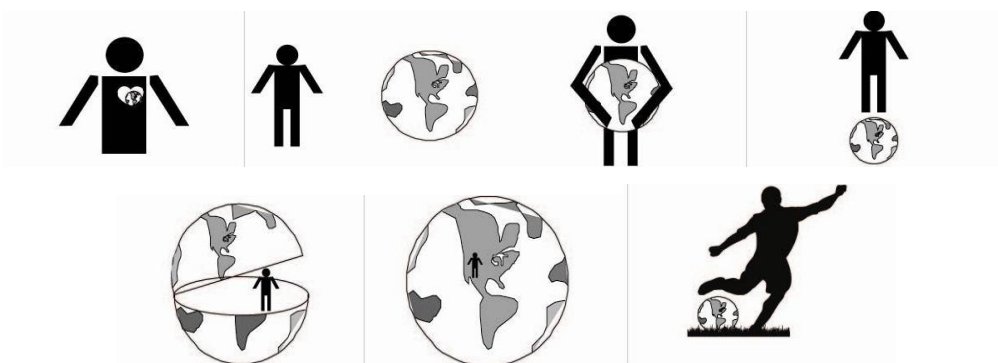
דנו היום ביחסי הגומלין בין האדם לעולמו. לפי המדרשים ראינו כי האדם, בהיותו נזר הבריאה, רשאי להשתמש במשאבי הטבע לצרכיו, אולם עליו לעשות זאת בתבונה ובאחריות, ומתוך שמירה מקסימלית על עולם הטבע, שכן אין מי שיתקן אחריו. אנחנו חיים בעולם שמצבו האקולוגי מתדרדר (מתקלקל) לאט לאט, אך כמו הצפרדע, אנו לא שמים לב למתרחש בגלל שהתהליך הוא איטי ואנחנו מפתחים אדישות למצב. מה שצריך לעשות הוא "להציל את הצפרדע" – כלומר לגלות באורח חיינו אחריות כלפי הסביבה.

נספח א: סיפור הצפרדע

היא ישר תקפוץ החוצה כי היא מזהה את הסכנה	אם לוקחים צפרדע ומכניסים אותה לתוך מים רותחים
הצפרדע תישאר שם עד ש...	אבל אם ניקח את אותה הצפרדע ונכניס אותה לתוך מים פושרים ולאט לאט נגביר את החום

כאן מסיימים את הצגת התמונות בחלק הפתיחה. בסיכום מוסיפים את ההערה האחרונה: הצפרדע תישאר שם עד שמישהו יציל את הצפרדע!

נספח ב: יחסי אדם-עולם

נספח ג: שאלון טביעת רגל אקולוגית

משאבי הטבע אינם בלתי מוגבלים, ועל האדם להשתמש בהם באחריות בתבונה ובצורה מאוזנת. האם שאלת את עצמך אי פעם כמה משאבי טבע אתה צורך בחיי היומיום שלך? כדי לבדוק זאת, עליך לענות על השאלון שלהלן. **בחר/י את התשובה המתארת בצורה הקרובה ביותר את המצב בביתך.**

1. באיזה סוג דאודרנט אתה משתמש:

- א. דאודרנט ספריי, הוא הכי טוב- אז מה אם זה קצת פוגע באוזן (6 משאבים).
- ב. דאודרנט סטיק או "רול-און" (3 משאבים).
- ג. דאודרנט מחומרים טבעיים בלבד, ללא כימיקלים (משאב אחד).

2. אתה עורך מסיבה בביתך, באילו כלים תשתמש:

- א. כלים חד-פעמיים מפלסטיק (7 משאבים).
- ב. אשתמש בכלים חד פעמיים מתכלים, על אף שהם יקרים יותר (3 משאבים).
- ג. אשתמש בכלי הבית הרגילים ואשטוף אחר כך את כל הכלים (משאב אחד).

3. האם אתה ממחזר?

- א. כלל לא (12 משאבים)
- ב. רק פלסטיק לכלובים ברחוב (6 משאבים)
- ג. פלסטיק לכלובים, מחזיר בקבוקים ופחיות לחנות, נייר בפחים המיוחדים, וכן בטריות (משאב אחד)
- ד. ממחזר כמעט כל מה שאפשר: פלסטיק, בקבוקים, פחיות, נייר, בטריות, וגם מפריד זבל אורגני לקומפוסט (מחזרת משאבים- זכה בשני משאבים נוספים)

4. האם אתה חוסך מים?

- א. בהחלט, משתדל לעשות מקלחות קצרות, מוריד מים באסלה לפי הצורך, משתמש באביזרי חסכון בבית, סוגר ברזים מטפטפים וכד' (2 משאבים)
- ב. פחות או יותר כן, לפעמים אני מקפיד על זה ולפעמים שוכח. (4 משאבים)
- ג. לא ממש שם לב לזה (6 משאבים)

5. מהו אמצעי התחבורה שבו את/ה מגיע/ה ללימודים?

- א. ברגל או באופניים (0 משאבים)
- ב. בתחבורה ציבורית או בהסעות מאורגנות (2 משאבים)
- ג. ברכב פרטי או במונית, אך אני מקפיד שיהיו איתי במכוניות עוד אנשים (5 משאבים)
- ד. ברכב פרטי או במונית רק אני והנהג (8 משאבים)

6. כיצד אתה עוטר את האוכל שאתה מביא לבית ספר?

- א. בשקיות ניילון (5 משאבים).
- ב. בשקיות ניילון ירוקות מתכלות (3 משאבים).
- ג. בקופסת פלסטיק רב פעמית (0 משאבים).

7. כיצד אתה לוקח קניות מהחנות אל הבית?

- א. בשקיות שנותנים בחנות- אלא מה? (5 משאבים)
ב. מביא שקיות ישנות מהבית. לפעמים כשאין ברירה משתמש בשקיות של החנות (משאב אחד)
ג. שם בתיק שלי או בשק קניות רב פעמי (0 משאבים)

8. האם אתה חוסך בחשמל?

- א. מנסה. כשאני מסיים להשתמש במכשיר חשמלי (מחשב, טלוויזיה, מערכת, אור...) אני מקפיד לסגור אותו (2 משאבים)
ב. אני אוהב שהטלוויזיה והמחשב דלוקים כל היום, שונא כל הזמן לסגור ולפתוח את זה. אי אפשר לחסוך בהכל! (6 משאבים)

חשב בכמה "משאבים" אתה משתמש על פי התשובות שנתת _____ .

חישוב:

38-56 : אתה צורך משאבים רבים מהטבע, וחשוב שתהיה מודע לכך. משאבי הטבע אינם בלתי מוגבלים ויש להשתמש בהם באחריות ובתבונה. חזור אל השאלון ותראה באילו תחומים אתה יכול לעשות שינוי בחייך על מנת לצרוך פחות משאבים טבעיים. נסה להגיע ללא יותר מ-35 משאבים.
20-38 : יש לך מודעות יפה לנושא איכות הסביבה ואתה משתדל לקחת אחריות על הנושא ולממש אותו בחייך. חזור לשאלון וראה האם יש תחום נוסף בו אתה יכול לחסוך במשאבים. נסה להוריד לפחות עוד 3 משאבים.

4-20 : כל הכבוד, אתה מודע לנושא איכות הסביבה, לוקח אחריות על כך ומשתדל לממש זאת באורח חייך. אתה צורך משאבים טבעיים בצורה אחראית ומאוזנת. המשיך כך!! נסה לחשוב כיצד תוכל להשפיע גם על הסובבים אותך.

מתוך: <http://www.heschel.org.il/heshelphp/quiz.php>

טביעת הרגל האקולוגית היא מדד למידת ה"מעמסה" שאוכלוסיה נתונה מטילה על הסביבה. היא מייצגת את השטח הנדרש על מנת לספק את המשאבים ולקלוט את חומרי הפסולת של האוכלוסיה באורח חיים הנוכחי.

נספח ד: העשרה

מהי טביעת רגל אקולוגית? (מתוך אתר: <http://hasviva.co.il>)

טביעת רגל אקולוגית היא סך השטח המנוצל אל ידי אוכלוסיה כלשהי (או אדם בודד) לסיפוק המשאבים בהם היא משתמשת ולקליטת הפסולת שלה. השטח שאנחנו צורכים גדול בהרבה מזה הרשום על שמנו בטאבו. אנחנו צורכים שטח המשמש לגידולים חקלאיים, למרעה, לדיג, ליערות עבור הנייר והעץ, לבניית כבישים ומפעלים המייצרים עבורנו, לכריית מחצבים, וגם לריאות ירוקות המשמשות לספיגת דו-תחמוצת הפחמן שאנו מייצרים בשריפת דלקים ולמזבלות.

חשיבותה של טביעת הרגל היא בהכרה כי קיים חשש גם להתכלות המשאבים המתחדשים של הטבע ולא רק המשאבים הבלתי מתחדשים.

רמח"ל, דעת תבונות (קנד – קסה)

ואמנם, צריכים אנו להבחין באדם שתי בחינות הפכיות שיש לו, והוא מה שאמרו ז"ל (ויק"ר יד, א): "זכה – אומרים לו: אתה קדמת לכל מעשי בראשית, לא זכה – אומרים לו: יתוש קדמך". זה, שאין יש בריה כל-כך עלולה לרע כמו האדם, שיש באפשרותו לחטוא ולמרוד ח"ו, ויצר לב האדם רע מנעוריו, מה שאין כן לשום בריה אחרת. אך מצד אחר, כשהוא נתקן ונשלם, הוא המתנשא לכל לראש, ולו מגיע ההתדבק בו ית"ש; וכל שאר הבריות תלויות בו.